

### ОРУДНИЙ ВІДМІНОК З ПРИЙМЕННИКОМ З У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

*Стаття присвячена дослідженню семантико-синтаксичної ролі орудного відмінка іменника з прийменником з у структурі речення; значну увагу в ній приділено специфіці функціонування сполук «іменник у називному відмінку + з + іменник в орудному відмінку» та «разом + з + іменник в орудному відмінку», а також семантико-синтаксичному синкретизмі названих сполук.*

*Ключові слова: орудний відмінок, прийменник, члени речення, семантико-синтаксичні відношення, соціативний підмет, синкретизм, прийменниково-відмінкова сполука.*

Проблема семантико-синтаксичної функції відмінків іменника в сучасній лінгвістиці належить до актуальних і дискусійних через те, що це не одновимірна категорія, якій властиві синтаксичні, семантичні та морфологічні параметри.

Традиційні граматики визначають відмінки як ряд словоформ іменника, об'єднаних у парадигму за зовнішніми (формальними) ознаками, тобто закінченнями або суфіксами. Зокрема в українському мовознавстві довгий час відмінок розглядався лише як словозмінна категорія, що регулярно виражається флексіями [19, 76]. Граматична категорія відмінка іменника виражає синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших слів у реченні. Це визначальна граматична категорія, спрямована у морфологічну і синтаксичну систему мови. Кожний відмінок іменників поліфункціональний, тому йому властива своя сукупність семантико-синтаксичних функцій. У конкретному відмінку виділяються центральна і периферійна функції. Із семантичними функціями відмінка взаємодіють формально-синтаксичні, що вказують на роль його у формально-синтаксичній організації речення [19, 77]. У граматичній будові української мови відмінок виступає необхідним компонентом формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення.

Метою статті є з'ясування семантико-синтаксичної ролі поліфункціонального орудного відмінка іменників з прийменником з.

Первинна функція орудного відмінка в українській мові – виражати значення знаряддя та засобу дії. Ця функція і стала основою для відповідного терміна в українському мовознавстві – орудний відмінок, введеного А. Кримським в його «Украинской грамматике» [9, 36-88]. В сучасній українській мові орудний відмінок функціонує у двох граматичних формах – безприйменниковій (синтетичній) та прийменниковій (аналітичній). Функціонально вони відрізняються, бо перша спрямована у власне іменникову сферу, а друга

– у прислівникову (обставинну). З орудним відмінком вживаються різні структурні типи прийменників, загальна кількість яких з варіантами становить 42 одиниці [18, 459].

В академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» у розділі «Прийменник» подана загальна характеристика [16, 474-500] прийменниково-відмінкових конструкцій іменників, серед них і з прийменником з в орудному відмінку [16, 483-485]. При цьому зазначено, що «конструкцій з+орудний відмінок іменників» порівняно небагато. Усі вони мають компілятивний характер, тобто показують взаємозв'язки предметів, супровідні обставини дії...» [16, 485].

Орудний прийменниковий відмінок іменників, як зауважує І. Р. Вихованець, порівняно з родовим і знахідним прийменниковими відмінками має менше семантичне розгалуження і меншу кількість (27) прийменників [2, 168-169]. Це шість первинних прийменників: з (*із, зі, зо*), між (*межи*), над (*наді, надо*), під (*піді, підо*); шість прийменників, утворених поєднанням двох первинних: поза, поміж (*помежи*), понад (*понаді, понадо*), поперед, попід (*попіді, попідо*), проміж; 15 прийменникових компонентів: *вслід (услід) за, згідно з, навздогін (наздогін) за, нарівні з, на чолі з, одночасно з, паралельно з, побіч з, порівняно з, поруч з, поряд з, разом з, слідом за, у зв'язку з, у розріз з*. Прийменникові комплекси в сучасних дослідженнях ще кваліфікуються як прийменникові еквіваленти [11, 71].

Прийменник з належить до первинних, що були успадковані з праслов'янської мови [6, 417]. Давньоруські пам'ятки засвідчують два первинні прийменники – *из(ъ)* та *съ* [6, 417]. Згодом ці два різні за походженням та значенням прийменники в українській мові злилися в

один [3, 244]. В українських грамотах XIV століття *изъ і сь* уже не розрізнялися, але прийменник *с* вживався перед глухими приголосними, а з *перед дзвінкими* [7, 60]. В сучасній українській мові орфографічна норма закріпила лише прийменник *з*, а орфоепічна допускає асиміляцію (*с*) перед наступним глухим приголосним. Прийменник *з* в сучасній українській мові має варіанти *із, зі, зо*, функціонування яких зумовлене фонетичними вимогами.

Орудний відмінок іменників з прийменником *з* активно функціонує в граматичній системі сучасної української мови, виконуючи різні функції у формально-синтаксичній та семантико-синтаксичній структурі речення. Конструкції орудного відмінка з прийменником *з* виражають різні типи синтаксичних відношень і виступають різними членами речень. У «Словнику української мови» (в 11-и т.) зафіксовано сполучення прийменника *з, із, зі* (рідко *зо*) з такими типами відношень: просторові, часові, обставинні (способу дії), мети, кількісні, об'єктні, означальні [15, III, 7-10].

В сучасній українській мові сполука «*прийменник з+ о.в. іменника*» у семантико-синтаксичній структурі речення найчастіше виражає об'єктні відношення. Як зауважує М. Я. Плющ, «орудний об'єкта служить для реалізації об'єктних відношень між дією, вираженою керуючим дієсловом, і предметом, вираженим керованою формою іменника (займенника)» [13, 52]. Сполуки «*прийменник з + о.в. іменника*», виражаючи об'єктні відношення, у граматичній структурі речення виконують функцію непрямого додатка. Іменники у цих сполуках можуть бути різної семантики і поєднуватися з дієсловами, що виражають:

а) процеси мовлення: *У машині дорідна тітка розмовляла з водієм про картоплю...* (Є. Гуцало); *Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою...* (Т. Шевченко); *Високії ті могили – Чорніють, як гори, Та про волю нишком в полі З вітрами говорять* (Т. Шевченко); *Свідок слави дівчини З вітром розмовляє* (Т. Шевченко); *Так одна Муха – цокотуха Базікала з кумою вдвох* (Л. Глібов); *Підвечерюючи якомсь в одній їдальні, розговорилися ми з директором тої їдальні* (О. Вишня); *Можливо, саме так вона закінчувала свою розмову з батьком про все це?* (Є. Гуцало); *Він [день] вів розмову Із розмай-травою Про безкінечність невідкладних справ* (С. Бурлаков); *Навіть тато її, що не дивиться в ту сторону, де вона балакає з дівчатами, говорить до Анни ласкаво* (О. Кобилянська); *Онися ледве перекинулася з Харитоном кількома словами* (І. Нечуй-Левицький);

б) вітання, прощання, зустріч, знайомство, братання, домовленість та ін.: *У цей час із батьком хтось привітався* (Є. Гуцало); *Перший пролісок блакитний...хай тебе він привітає З сонцем, з ласкою, з теплом...* (О. Олесь); *Матвій навіть не пам'ятав, чи привіталися вони з Супруном* (Ю. Мушкетик); *І все ж Виговський поздоровкався з шведським послом привітніше, ніж з іншими послами й кивнув головою Юрію Немиричу* (Ю. Мушкетик); *Венера низько поклонилась І з панотцем своїм простилась* (І. Котляревський); *Но відсіля час тобі вбиратись І з панотцем твоїм прощатись* (І. Котляревський); *Повіяв вітер з руки Енею, Простивсь сердешенький з землею, Як стрілочка по морю мчавсь* (І. Котляревський); *Щодня ми стрівались з тобою І мовчки сідали за стіл...* (О. Олесь); *Еней з Сивилою попхався В пекельную подалі глуш: Як по дорозі повстрівався З громадою знайомих душ* (І. Котляревський); *Зрідка Калюх зустрічався з Валею* (Є. Гуцало); *Дмитро познайомився з Валею Булат під час зустрічі Нового року* (Є. Гуцало); *Добре тому багатому, його люди знають; А зо мною зустрінуться – Мов недобачають* (Т. Шевченко); *Потім Калюх ближче познайомився з Василюшкою...* (Є. Гуцало); *Потім уже, коли ви познайомилися і з мисливцями, і з їхніми собаками..., тоді ви придбайте таке цуценя, яке вам більше до вподоби* (О. Вишня); *Побратався пан з Іваном, По світі мандрують, Разом їдять, розмовляють, Разом і ночують...* (С. Руданський); *А може, він не тільки братався з козаками, а й перчікував, відсовував градові хмари, які ходили по овиду його життя* (Ю. Мушкетик); *Я хліба не цураюсь І з добрими людьми братаюсь* (І. Котляревський); *З Литвою, Семизгородом та Швецією Хмельницький вже був зовсім погодив пункти договору, але супроти Швеції виступила Данія...* (Ю. Мушкетик); *Хмельницький укладав реєстри і з Московою погодив. Виговський тільки потвердив їх* (Ю. Мушкетик); *Москва рішуче стає на його бік, хоч про людське око рає йому не ворогувати з гетьманом* (Ю. Мушкетик); *Сих м'ясниць засватає тебе Тодорика, я полагодила вже із старими* (О. Кобилянська); *Він продовжував оту новорічну гру, але не наважувався налагодити з дівчиною серйозні стосунки* (Є. Гуцало); *Виговський горілки не любив, одначе цього разу чаркував і з старшиною, і з простими козаками* (Ю. Мушкетик); *Та треба з лиха догадатись, Як прийде узлом до чогось, А з відьмою не торгуються, Щоб хмепати не довелось...* (І. Котляревський); *Після другої пречистою Карпо повінчався з Мотрею* (І. Нечуй-Левицький); *У неділю на вигоні Дівчата гуляли, Жартували з парубками, Деякі співали* (Т. Шевченко); *Поділюся Моїми сльозами... Та не з братом, не з сестрою – З німими стінами На чужині* (Т. Шевченко). Усі дієслова аналізованої групи позначають взаємодію, яка може відбуватися тільки між істотами [8, 162] чи персоніфікованими предметами;

в) з дієсловами, що виражають сприйняття, внутрішній стан людини: **Будем слухати з тобою**, (О. Олесь); **Еней з Сивиллою гляділи, Якії муки тут терпіли** (І. Котляревський); **Чом батька я свого Анхиза І досі в вічі не видав? Ні з грішними, ні у Плутона, Хіба йому нема закона** (І. Котляревський);

г) з дієсловами, що виражають існування, буття, перебування в певному стані: **І всім треба догодити, бо з живими жити, то й живе діло робити** (Є. Гуцало); **З тобою жити на одній землі, - Яке велике щастя** (О. Олесь); **Жили в гуцавині глибокого байрака Страшенний Лев, всесвітній Лис, Бурлака Вовк і наш Сірко – собака, Що із села помандрував у ліс І розбишакою зробився: З людьми чи що не вжився** (Л. Глібов); **Парасинка буде з ним щаслива. Зразу буде мешкати з його старими, ... а потім заживез чоловіком сама окремо** (О. Кобилянська); **Отут і пан Плутон живе Із Прозерпиною своєю** (І. Котляревський); **Знай, - те ж колись і з людьми буде...** (О. Олесь); **З людьми на світі так буває. Коли кого міх налякає, То послі торба спать не дасть** (І. Котляревський); **Пташко, що тобі на гадку спало, що з тобою сталось** (Б.-І. Антонович); **Де ж вона в світі правда тая, Коли таке діється з Гусьми** (Л. Глібов); **Еней хоч трохи був підпитий та з розумом не потерявсь** (І. Котляревський); **А лікар скрізь ходив з ланцетом** (І. Котляревський); **Дашковичів кабінет був набитий шафами з книжками** (І. Нечуй-Левицький); **От в куфі тій, що з борошном стояла, Уся громада посідала** (Л. Глібов);

д) з дієсловами, що виражають власне дію. «Значення дії, - як зауважує М. В. Мірченко, - властиве найрізноманітнішим і досить нерівнозначним щодо семантики групам дієслів» [12, 128]. До них належить група дієслів, що виражають рух у просторі: **іти, ходити: Вересень пройшовся по саду, І запахло свіжими ранетами... В школу першокласники ідуть з букварями й ніжними букетами** (Б. Олійник); **Дашкович пішов з Степандиною в садок на прогуляння й переговори з нею** (І. Нечуй-Левицький); **Ішов Панас із города З сокирою і мішками** (Л. Глібов); **Ще ж кортіло пройти попід лісом з рушницею та Гнатиком** (Ю. Мушкетник); **З копійкою циганчук по ярмарку ходить І купив би, може, що, Та все ж не знаходить** (С. Руданський); **В найбагатішій крамниці Два купці сиділо. І туди чумак заходить З мазницею сміло** (С. Руданський); **В чорнім козушку, В ухатій шапці хлопчик гостроокий Із батьком рушив у морозну путь** (М. Рильський); **По полях ми з Вишнею бродили Восени, шукаючи зайців ...** (М. Рильський); **Євгеній ішов з Регіною вулицею у напрямі її помешкання** (Є. Франко); **З дружиною Ярина гуляє По садочку** (Т. Шевченко); **бігти: Так я як схопився із невісткою та в штаб ... Біжимо з невісткою ... А невістка, хоч і з дитиною, - так вона ж молода, а мені куди ж уже бігать!** (О. Вишня); **Цілий день був учора проблукав у полі, з вітром навздогінки бігав навмання** (В. Чумак); **Не всі стали під білий гетьманський бунчук, в Києві, Павлочі налякалися орди, побігли з листами бо Бутурліна – як бути?** (Ю. Мушкетик); **їхати: Їде Марко з чумаками** (Т. Шевченко); **Учора у городі був наш титар, З ним їздив і Микола писар ...** (Л. Глібов); **Ну, поїдете ви з Іваном Петровичем** (О. Вишня); **Якби прийшов на зупинку раніше – і їхав би з кимось іншим, тільки не з дядьком Пилипом** (Є. Гуцало); **Поїхала в своїм ридвані Мов Сотника якого пані ... Із кінним провідниками, З трьома назаді козаками, А коні правив маїталір** (І. Котляревський); **Моєму поможу Енею, Щою він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді** (І. Котляревський); **Я, далєбі в тім не виною, Що так роз'їхався з тобою, Мені приказано втект** (І. Котляревський); **Хто зна, скільки оце б тривало, але одного квітневого дня з Чигирина прискакав козак з наказом прибути до гетьманської столиці** (Ю. Мушкетик); **Я до вас приїду з старостами – за тобою Та за рушниками ...** (Т. Шевченко);

е) з дієсловами, що виражають фізичну дію різної інтенсивності: **Орють землю закаблуки, реуть траву зелену з корінням підкови!** (І. Нечуй-Левицький); **Я ладен стояти з мечем щодня, щогодини для оборони нашої дорогої вітчизни** (І. Нечуй-Левицький); **А тут чутка, що Мотря з Семеном Гайдученком вечір стояла** (М. Вовчок); **Через його вона і в черниці захотіла. Сиділи ми якось з дідом Свиридом на колодках, розмовляли** (О. Вишня); **Сіла за стіл стара мати на покуті з малим унучком** (І. Нечуй-Левицький); **Василь з Ганною та Мариною сіли осторонь од улиці** (І. Нечуй-Левицький); **Зайшов німець раз на бал, З панною сідає ...** (С. Руданський); **Через кілька хвилин ми з Юрчиком уже сиділи на веслах** (Л. Смілянський);

Сполуки «прийменник з + О.в. іменника» виражають різні типи атрибутивних відношень, виконуючи у структурі речення функцію означення або частин іменного складеного присудка. Ці сполуки вживаються:

а) для вираження постійної зовнішньої ознаки або внутрішньої характеристики когось (чогось):

До неї води виглянуло її лице свіже, як ягода, з чорними бровами (І. Нечуй-Левицький); З-під квітки виринула з колосків голова з чорними кісьми і неначе поплила над колосками (І. Нечуй-Левицький); За матір'ю вийшла дочка, така чорнява, як і мати, гарненька, з білим, трохи коротким лицем, з темними карими очима (І. Нечуй-Левицький); Федора надзвичайно гарна – ставна, висока, білолиця, довговида, синьоока, з високим чолом, великим рівним носом, великими губами, білими повними руками – нестеменно панянка (Ю. Мушкетик); Нижча [жінка] від Супруна, з погаслими очима, з погаслим невизначним обличчям, захвойдана, вона витирала руки об брудний фартух (Ю. Мушкетик); Жила собі діва прекрасна, з очима голубими, на дні морському в морі Понтійському ... Діва прекрасна з волоссям жовтим, з голосом-флейтою, з шиєю-лебедем ... (О. Вишня); Рухи її були скуті, видовжене обличчя з м'яким овалом підборіддям ще не розцвіло тими барвами настрою, якими мало заповлум'яніти через кілька хвилин (Є. Гуцало); Дутишу загадає йти на роботу, бо це чоловік з розумними руками, що вони й без очей бачать, що їм слід робити (Є. Гуцало); Його висока горда постать перевищувала всіх, мов дуб, а на його тепер ясним, освітленим лиці з узад зачесаним довгим волоссям, що спадало на плечі, із вузьким білим чолом відбивався цілий настрій його душі (О. Кобилянська); Той, з бровою розсіченою, гукав, що з Хмельницьким ходив у походи (Ю. Мушкетик); А ти з сідою бородою, Пане добродію Нептун! Сидиш, мов демон, під водою (І. Котляревський); Мелашка була поетичною душею, з ласкавим серцем (І. Нечуй-Левицький); Кайдашева хата була простора, з чималими ясними вікнами, з новими образами, з великими вишиваними рушниками на стінах та на образах (І. Нечуй-Левицький); Балабуха в'їхав у двір. Перед ним виринув з-за повіток та хаток здоровий дім з високими вікнами, з ганком (І. Нечуй-Левицький); За Россю, під високою скелею, блищав на сонці новий гарний панський млин, увесь обтесаний, обмальований, як цяцька, з покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком (І. Нечуй-Левицький); Ліворуч над стовпом – гребля, а праворуч – луки прослалися з зеленими кущами, з густою-густою травою (О. Вишня); Ріка зміяста з дном співучим, Хвилясто хльостають вітри (Б.-І. Антонович); В одному садку біліла здорова хата з мальованими одвірками та дверима (І. Нечуй-Левицький);

б) для вираження ознаки якоїсь певної частини від цілого: Великий дід у цій справі архітектор: у його стільки поверхів з такими карнизами, з такими візерунками, що не балачка в діда Матвія, а мереживо (О. Вишня). А мені цілими століттями товкмачили, що отой дід з люлькою в зубах, що на горбі сидить, що він, отой дід, - австріяка. (О. Вишня); Попереду біг Гнотик з реп'яхами в хвості, чомусь лащився до Супруна (Ю. Мушкетик); Везе Марко ... наймицьці на очіпок Парчі золотої І червону добру хустку з білою габою (Т. Шевченко); Пишино в'язала Ганна голову, як та краля, червоною великою хусткою з білими та зеленими китицями (І. Нечуй-Левицький); Взяла [Венера] очіпок грезетовий І кунтуш з устами люстровий, Пішла к Зевсу на ралець (І. Котляревський); Панас подивився на свої сокири – грубі, високі, із сріблястим листям (Є. Гуцало); Кайдашиха наділа тонку сорочку, зав'язалась гарною новою хусткою з торочками до самих плечей (І. Нечуй-Левицький); Подвір'я в нього широке, є де розгулятися там, й загороджено щільно. Одразу в ліву руку – хата з кімнатою та коморою, в праву – хліви та повітка під одним накриттям ..., а далі позріб з льодовнею, вниз по схилу – дві клуні й омшаник для бджіл, там висока огорожа з теслиць і другі ворота з високим перелазом, від якого стежка до підсудків (Ю. Мушкетик);

в) для вираження непостійної, тимчасової або випадкової ознаки особи чи предмета: Вдовж стін сиділи жінки й чоловіки з пониклими плечима, з сумними головами (Є. Гуцало); Біля задніх відчинених дверей стояла висока, тоненька із змарнілим од напруження лицем дівчина (Є. Гуцало); Уночі мені снилися хмари. Важкі хмари з червоним відблисками (Є. Гуцало); Славно було жити й блукати по землі тієї синьої весни, бачити чорні пар в полях і озимину з дощавими дзеркалами (Є. Гуцало); Дорога була лугова, вузьенька, ген за стогонами вона виведе на шлях; під ногами бігли назад стерні з високими гривами (Ю. Мушкетик); А в містечку хатка на хатці! З хатами помішані якісь маленькі загороди з хворосту, повіточки недобудовані, з однією або двома стінами, а часом з однієї покрівлею на чотирьох стовпах (І. Нечуй-Левицький);

г) для вираження певної ознаки страви: Тут їли різні потрави ... Свинячу голову до хрину І локишину на перемену, Потім з підливою індик; На закуску куліш і кашу, Лемішку, зубці, пупрю, квашу І з маком медовий шулик (І. Котляревський); Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глтали (І. Котляревський); І ласощі все тільки їли, Сластьони, коржики,

стовпці, Варенички пшеничні, білі, Пухкі з кав'яром буханці... Козельці, терн, полуниці, Круті яйця з сирівцем ... (І. Котляревський); Чого се так, що у Тараса часом буває добрий борець із м'ясом Та з начинкою пиріжки (Л. Глібов); Серед стола в лисиці простяглося печене порося з хрінном в зубах, як на великдень. За курми прилетіли на стіл печені качки... За качками вискочили з кімнати глушки з маком та з медом ... (І. Нечуй-Левицький);

Сполуки «прийменник з+о.в. іменника» можуть виражати обставинні відношення. Найчастіше це відношення способу дії, - які вказують на внутрішню якість або інтенсивність дії» [14,29];

а) вони вживаються для вираження власне способу виконання дії: *Із рук дітей у височінь злетіли*

*З веселим плеском білі голуби – Весни і миру вісники крилаті (М. Рильський); Так і ти, поете, слухай Голоси і лживі й праві Темний гріх і світлий сміх, І клади не як Феміда, А з розкритими очима На спокійні терези (М. Рильський); Лише гуртом і пуці, і пустині З піснями, з гуком можна перейти (М. Рильський): Бо по дорозі з бідними саквами, Та з міццю думки волі і руки, Несхибно, непереможно, прямо У дальню путь простують юнаки (М. Рильський); Я – грецький бог з античної статуї – виходжу з жестом гордої поваги, дарма, що оплесків гудуть ще струї (Б. –І. Антонович); Ви дізнаєтесь про зайця, який після бухгалтерського пострілу з страшним криком «н-н-няв!» вискочив на вершечок телеграфного стовпа (О.Вишня);*

б) вживаються для вираження супровідної дії, стану, почуття: *В різні фарби одяглися квітки, І до гнізд злітались з щebetом пташки (Я. Щоголів); Я не був любимий нею, Я кохаю і мовчу, І з піснями над землею Все кудись лечу й лечу (О. Олесь); З рук вилетів келих з гуком (Б. -І. Антонович);*

*Пароплав задубів і відчалив з грацією неповторної колоди (Є. Гуцало); Ішли з музикою, аби заграли панові й гуляли в його чеснім домі (О. Кобилянська); Двері з кімнати одчинилися з скрипом (І. Нечуй-Левицький); Вони стріли молодих весільною піснею й провели з піснями в покої (І. Нечуй-Левицький).*

У таких структурах в орудному відмінку бувають переважно іменники з абстрактним значенням:

*Виговський завжди стриманий, зо всіма рівний, всіх вислуховував з увагою ... (Ю. Мушкетик); І він, внутрішньо холодує, ще не наважуючись зрадіти, але вже з певним відчуттям тієї майбутньої радості в грудях, знову подивився на дівчину (Є. Гуцало); Столітні велетні дуби Бувало в бурю і негоду Шумлять, дивуючи природу, І ждуть з піснями боротьби (О. Олесь); Козаки дивилися на Юрія з ласкою та співчуттям (Ю. Мушкетик); Є квіти такі, що ніколи не в'януть, Що завжди сумують з слізьми на очах, Гойдаються журно і плачуть по сонцю, І дивляться в небо з докором німим (О. Олесь); В відповідь ти тільки глянеш з журбою, Схилиши голівку свою до землі ... Стануть волошки в слезах над тобою, З жахом одскачать од тебе джмелі (О. Олесь); - Так, так, доньцю! – сказала пестливо і глянула з невимовною любов'ю на доньку (О. Кобилянська); З пресвітлим смутком вересень прийшов (Т. Коломієць); А під лісом один козак, мандруючи на вулицю, розпочав «чумака» голосно та витяжно, з думкою глибокою, з жалем в серці, з жалем в голосі ((І. Нечуй-Левицький); Одному з найбільших у Європі народів таки суджено долею відродитися з усім багатством свого доісторичного й історичного набутку (В . Пена); Отже, згоду з козаками треба заключити з добрими намірами, з широким довір'ям ... (Ю. Мушкетик).*

Сполуки «прийменник з+о.в. іменника» можуть виражати й інші обставинні відношення:

а) просторові, вказуючи на близькість, суміжність: *Поруч із будинком Сікорського дві кав'ярні (І. Гримич); Для неї все здалося, що вона йде зеленим гаєм поруч з Лавріном і ніяк не перейде того гаю ... (І. Нечуй-Левицький); Поруч із зеленими ланами пшениці заграють нові технічні культури (М. Рильський); Лукії сьогодні чогось не співається, їй просто хочеться отак сидіти поряд з капітаном (О. Гончар); На високих обочинах, поруч з липами, повиростали вікові дуби (М. Стельмах); Він скочив з воза, кинув воли й пішов стежкою поруч з Мелашкою (І. Нечуй-Левицький); Скрізь у приміській зоні поряд з котеджами та звичайними сільськими хатами повиростали багатопверхівки (Газета). Просторові відношення мають переважно прийменниково-іменникову сполуку, що, як зазначає І.Р. Вихованець, є «аналітичним синтаксичним прислівником, який своїми позиціями і семантичними характеристиками дублює обставинні й означальні прислівники [1, 342-343].*

б) часові відношення: **З часом** Хмельницький став дратівливий (Ю. Мушкетик); **І з кожною хвилиною все більше здавалося, що то все примарилося, що не було ніякого пароплава** (Є. Гуцало); **З кожним кроком розростався жаль, що більше не побачу її, що ніколи на мене вже не впаде її осяння** (Є. Гуцало); **З часом його вірші увійдуть до усіх хрестоматій, поетичних текстів про нашу славну столицю** (І. Гримич); **Мав професор від природи служку Гандзю для вигоди, бо з роками за книжками харч йому у корчмі шкодив** (О. Маковей);

в) відношення мети: **Матвій хотів сказати, що обтирає кутки з користю**, - не сказав (Ю. Мушкетик); **Подорож південним кримським берегом з метою милування прекрасною природою** (О. Вишня); **Віталік іде на радіовузол не з метою тепліше влаштуватися, а тому що там треба заміни** (О. Гончар);

У сучасній українській мові нерідко у сполуках «з+о.в. іменника» прийменник з виступає разом з адвербіалізованим субстантивом, утворюючи з ним «одне функціональне (синтаксичне) слово, а не групу слів. Тому така прийменниково-синтаксична сполука, як уже зазначалося, є аналітичним прислівником, який дублює синтетичні обставинні й означальні прислівники. Основна формотворча функція у цих сполуках належить прийменнику з, а субстантив конкретизує семантику відмінка. Семантично субстантиви не обмежені якимись конкретними групами іменників, хоч все -таки найчастіше це іменники з абстрактним значенням: **з надією, з бажанням, з думкою, з необхідністю, з вимогою, з мрією, з правом, з почуттям, з метою, з користю** та інші.

Вони можуть виражати різні типи відношень, але найчастіше:

а) об'єктні: **Жила з надією на зміну обставин; У зв'язку з переїздом порушилися плани; Орендувати приміщення з правом викупу;**

б) атрибутивні: **Працювала з думкою досягти бажаних результатів; Вчилася з надією вступити до університету; Взяли на роботу з вимогою оволодіти спеціальністю; Їхала в турне з нетерпінням побачити Венецію.** Такого типу сполуки, виступаючи з інфінітивом, характеризуються синкретизмом, поєднуючи атрибутивні, об'єктні чи обставинні відношення: **з надією поїхати** (якою? і про що?), **з мрією співати на сцені** (якою? і про що?), **з необхідністю ознайомитися** (якою?, з якою метою?, чому?).

Синкретичну функцію і семантику орудного відмінка з такими сполуками можна конкретизувати, залучаючи всю структуру речення чи навіть ширший контекст, а також зважити на семантику та валентісні особливості дієслів, з якими прицменниково-субставтивні сполуки мають здатність поєднуватися.

Прийменниково-субстантивні сполуки з прийменником з в орудному відмінку можуть виражати темпоральні відношення: **Одночасно з навчанням працювала; одночасно з переїздом оформляла документи; разом з подякою отримала нагороду; разом з вітром налетів дощ.** Таким сполукам теж властивий семантико-синтаксичний синкретизм. Вони можуть бути кваліфіковані як сполуки з темпоральними, так і з об'єктивними відношеннями: **одночасно з навчанням** (коли? і з чим?); **разом з переїздом** (коли? і з чим?). Прийменниково-субстантивну сполуку «одночасно +з+ о.в.» швидше можна кваліфікувати як сполуку з темпоральними відношеннями, бо в самому прислівнику **одночасно** закладена темпоральна семантика. Щодо прийменниково-субстантивної сполуки «разом з +о.в. іменника» то прислівник **разом** безпосередньо з часом не пов'язаний, у реченні перебуває у семантико-синтаксичних зв'язках з іменниками, що мають конкретне значення, тому й ймовірніше вважати відношення між ними об'єктивними: **Він разом з батьком працював на заводі; Дівчина разом з платтям придбала капелюшок; Студенти разом з викладачем працювали в лабораторії.** Якщо такі сполуки поєднані з іменниками, що мають абстрактне значення, то в них об'єктні відношення нечітко виражені, а синкретизм очевидний: **Разом з відповідністю прийшов бажаний результат; Разом з усвідомленням обов'язку розумієш необхідність; Разом з радістю іноді появляється смуток.**

Сполуки, до яких входять частково десемантизовані прислівники **одночасно, разом** і прийменник з та іменник в орудному відмінку виражають одночасне існування явище, яку перебуває в межах певного часу і яке підкреслює зіставний план взаємопов'язаних у часі явищ. Найчастіше одночасністю передається сполукою «одночасно +з+о.в. іменника», бо саме прийменник прислівникового походження чітко визначає часовий орієнтир, в якому перебувають поєднувальні явища: **Одночасно з туманами надходила сумна осінь; Одночасно з закінченням будівництва упорядкували територію.** Одночасно перебіг повідомлювальних явищ короткочасовий і чітко не визначений.

Сполука «разом +з+о.в. іменника», крім темпоральних відношень, виражає сумісність

або асоціативність: *В його молодій душі чогось з'явилася думка впасти на коліна і поклонитися великійкрасі людини разом з великою красою неба й землі (І. Нечуй-Левицький); Разом з батьком Василюк пішла в редакцію (Є. Гуцало); Ми всі разом з нашим батьком Хмелем прогнали шляхту (Ю. Мушкетик);*

На специфічну семантико-синтаксичну функцію названої сполуки вказує І. Р. Вихованець, зазначаючи, що «у зв'язку з великою семантичною багатоплановістю прийменника з сформувався прийменник *разом* з, який асоціативне значення пов'язаної з іншим семантично пов'язаним елементом прийменниково-відмінкової форми передає особливо чітко» [2, 176].

Сполуки «разом +з+о.в. іменника найчастіше стосується дієслів конкретної фізичної дії. Іменна частина у таких сполуках виражена переважно іменниками – назвами істот, рідше – назвами неістот чи абстрактних понять: *Тільки обов'язково сідайте на те авто, що ним зав автотранспортної контори із шофером та з помічником їздили за Ялту (О. Вишня); Довелося копирсатись у моторі разом з шофером (Є. Гуцало); Самієв разом з начальником штабу взявся розробляти детальний план операції (О. Гончар);*

*Біжиш до Псла, зриваєш із себе одержину, плигаєш у воду й вовтузишся разом з кінями, з коровами, з волами (О. Вишня); Й через прорвані стріхи разом з прибудною зіркою залітала до клуні дівоча пісня (Ю.*

*Мушкетик); І разом з квіткою, з травичкою малою В моїй душі щось сходить і росте (О. Олесь ); Ти до мене прийдеш рано, Коли зійде тільки сонце , Коли тільки сонце сходить, Разом з ним і ти прийди (О. Олесь); Разом з цим листом засилаю до Вас і Ваші байки (П. Мирний).*

У семантико-граматичній структурі речення аналізовані сполуки виражають об'єктні (рідше суб'єктні) відношення і виконують синтаксичну функцію непрямих додатків [7, 153]. До того хоч слово *разом* і входить до складу аналітичної прийменникової сполуки, однак семантики прислівника способу дії повністю не втратило, тобто відбувся лише перший ступінь десемантизації. Формальною підставою для визначення функцій додатка, а не частини асоціативного підмета є те, що ознака, виражена дієсловом-присудком, стосується тільки іменника у називному відмінку, тому й присудок має форму однини. У асоціативному підметі присудок має форму множини, бо ознака, виражена присудком «приписується їм обом приблизно в однаковій мірі» [10, 26]: *Ганна з Мариною стояли коло дзвіниці і очей не зводили з Василя ( І. Нечуй-Левицький); Ілля з Онисею пройшли у відчинені ворота (Є. Гуцало); Бригадир з дільничним зупинилася віддалік (Є. Гуцало); Батько з матір'ю вийшли до тарантаса, уклонилася низенько родичам (О. Вишня).*

Дослідники таких конструкцій вважають, що сполуки «прийменник +з + о.в. іменника» виражаючи асоціативність, функціонально співвідносні з однорідними членами речення, поєднаними сурядними сполуками [7, 144; 10, 28; 4, 44; 5, 30 - 3; 20, 111-112].

Однак у свідомості читача чи слухача, хоч і сприймається сумісність виконавців дії, але за умови препозитивного присудка фіксуються тільки перша частина сполуки, а друга ніби додається згодом, не сприймається як рівнозначна першій: *Побрів і Василь десь з хлопцями (І. Нечуй-Левицький); Жила з сестрою тут Дрімота, Сестра, же звалася Зівота (І. Котляревський).* Бувають речення, у який структурний тип підмета можна визначити, залучаючи до аналізу ширший контекст. Наприклад, у реченні *Якось до мами завітала дядина Оришка з маленькою Мар'янкою на руках (О. Вишня)* можна встановити ступінь участі Мар'янки в дії, представленій дієсловом -присудком *завітала*, бо є два конкретизатори віку Мар'янки – *з маленькою і на руках*. Вони засвідчують неможливість нею виконати дії самостійно. До того ж у наступному реченні малий вік підкреслено тим, що її покладали «на подушці» - зазвичай так поступали раніше з немовлятами: *Покладали Мар'янку на полу на подушці та й балакають собі мама з дядиною (О.Вишня)*, Отже, у першому реченні дія стосується тільки дядини Оришки, тому підмет простий. У другому реченні дієслово-присудок *балакають* у формі множини і стосується в однаковій мірі обох осіб – мами і дядини, - тому підмет складений соціативний.

Множинна форма присудка при соціативному підметі нерідко зумовлює заміну особового займенника *я* в однині на *ми* в множині: *Ми збирали з сином на землі каштани ... Я казав синові, що цвіте Вкраїна ... (М. Рильський); Коли ми йшли удвох з тобою Вузкою стежкою по полю, Я гладив золоте колосся ... (Д. Павличко); Ми з тобою удвох назбираєм дивних ягід моєї землі ... (П. Мах).*

У наведених реченнях присудки мають форму множини, але дія стосується лише двох осіб, що засвідчують такі конкретизатори, як «*Я казав синові...*», «*Я гладив ...*», «*йшли удвох*», «*удвох назбираєм ...*».

Отже, сполуки «прийменник +з + о.в. іменника» активно функціонують у граматичній системі

української мови, заступаючи властиві лише їм позиції відповідних членів речення. Такі сполуки виражають різні типи семантико-синтаксичні відношень, виявляючи свою поліфункціональну природу в семантико-синтаксичній структурі речення. Проаналізований фактичний матеріал дає підстави уточнити думку дослідників, що «конструкцій з + орудний відмінок іменника порівняно небагато» [16, 485]. Фактичний матеріал показує, що вони властиві різним функціональним стилям мови, сприяють чіткому формулюванню висловлювання, уточнюючи семантику орудного відмінка та його функцій у структурі речення. У статті було намагання подати сучасне потрактування ролі сполук «прийменник +з +о.в. іменника» у семантико-синтаксичній структурі речення, але ще залишається ряд різноаспектних питань, зокрема питання семантико-синтаксичного синкретизму, що ускладнює, а то й унеможливорює однозначно визначити синтаксичну функцію цих сполук як членів речення.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 398с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980.- 287 с.
3. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980.-319.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1989. – 63 с.
5. Іваницька Н. Л. Вивчення членів речення у 4-8 класах / Н. Л. Іваницька. – К.: Рад.школа, 1982. – 144 с.
6. Історія української мови: М орфологія / [Бевзенко С. П., Грищенко А. П., Лукінова Т. Б., Німчук В. В. та ін.]. – К.: Наук. Думка, 1978. – 539 с.
7. Колодяжний А. С. Прийменник / А. С. Колодяжний. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165с.
8. Конєєва О. О. Функціонально- семантична характеристика дієслів взаємодії під час знайомства / О. О. Конєєва // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – К, 2009. – Вип. 5. – С.161-165.
9. Крымский А. Украинская грамматика/ А. Крымский. – Т.П. – Вып. 1-й (уроки I-V). – М., 1907. – 144 с.
10. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т.П. – К.: Рад. школа, 1951. – 408 с.
11. Куц Н. В. Проблема потрактування об'єктивної та атрибутивної семантики прийменникових еквівалентів в сучасній українській мові / Н.В. Куц // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – К, 2012. – Вип. 9. – С. 71-75.
12. М ірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. М ірченко. – Луцьк: Вежа, 2001. – 340 с.
13. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1986. – 175 с.
14. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. – К.: КДПУ, 1978. – 103 с.
15. Словник української мови. В 11-и т. – Т. III. – К.: Наук. думка, 1972.– 744 с.
16. Сучасна українська літературна мова: М орфологія. За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
18. Сучасна українська літературна мова / [Грищенко А. П., М ацько Л. І., Плющ М. Я., та ін.] за ред. А.П. Грищенка [2-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Вища школа, 1997. – 494 с.
19. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія. ім. М. П. Бажана, 2007. – 853 с.
20. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії. – К.: Темпора, 2012. – 662 с.

## REFERENCES

1. Vykhovanets Ivan, Horodenska Kateryna. [Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy] Kiyv.: Pulsary, 2004. – 398 p.
2. Vykhovanets I. R. [Pryimennykova systema ukrainskoi movy]. Kiyv: Nauk. dumka, 1980.- 287 p.
3. Zhovtobriukh M. A., Volokh O. T., Samiilenko S. P. Slynko I. I. [Istorychna hramatyka ukrainskoi movy]. – Kiyv: Vyshcha shkola, 1980.-319 p.
4. Ivanytska N. L. [Syntaksys prostoho rechennia: Skladni vyypadky analizu]. – Kiyv.: Vyshcha shkola, 1989. – 63 p.
5. Ivanytska N. L. [Vyvchennia chleniv rechennia u 4-8 klasakh]. – Kiyv: Rad.shkola, 1982. – 144 p.
6. Istoriiia ukrainskoi movy: M orfolohiia / [Bevzenko S. P., Hryshchenko A. P., Lukinova T. B., Nimchuk V. V. ta in.]. – Kiyv: Nauk. Dumka, 1978. – 539 p.



7. Kolodiaznyi A. S. [Pryimennyk]. – Kharkiv: Vyd-vo Kharkivskoho un-tu, 1960. – 165 p .
  8. Konieieva O. O. [Funktionalno-semantychna kharakterystyka diiesliv vzaiemodii pid chas znaiomstva] / O. Konieieva // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M .P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy . – K., 2009. – Vy . 5. – P.161-165.
  9. Krymskyi A. [Ukraynskaia hrammatyka]. – T.II. – Выр . 1-у (uroky I-V). – М ., 1907. – 144.
  10. [Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy]. Za red. L. A. Bulakhovskoho. – T.II. – K.: Rad. Shkola, 1951. 408 p .
  11. Kushch N. V. [Problema potraktuvannia obiektyvnoi ta atrybutyvnoi semantyky pryimennykovykh ekvivalentiv v suchasni ukrainskoi movi] / N. V. Kushch // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M .P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy . – K., 2-12. – Vyp . 9. – P. 71-75.
  12. M irchenko M . V. [Struktura syntaktychnykh katehori]. – Lutsk: Vezha, 2001. – 340 p .
  13. Pliushch M . Ya. [Katehoriia subiekta i obiekta v strukturii prostoho rechennia]. – Kiyv: Vyshcha shkola, 1986. – 175 p .
  14. Pliushch M . Ya. [Vidminok u semantyko-syntaktychnii strukturii rechennia]. – Kiyv: KDPU, 1978. – 103 p .
  15. Slovyk ukrainskoi movy . V 11-y t. – T. III. – K.: Nauk. dumka, 197. – 744 p .
  16. [Suchasna ukrainska literaturna mova: M orfolohiia]. Za red. I.K. Bilodida. – Kiyv: Nauk. dumka, 1969. – 583 p .
  17. [Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys]. Za red. I.K. Bilodida. – Kiyv: Nauk. dumka, 1972. – 515 p .
  18. Suchasna ukrainska literaturna mova / [Hryshchenko A.P., M atsko L. I., Pliushch M .Ia., ta in.] za red. A.P. Hryshchenko [2-e vyd., pererob. I dop .]. – Kiyv: Vyshcha shkola, 1997. – 494 p .
- O      Ukrainska mova: Entsyklopediia. – Kiyv: Ukr. entsyklopediia. im. M .P. Bazhana, 2007. – 853 p .
- O      Shevelov Yu. [Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii]. – Kiyv: Tempora, 2012. – 662 p .

*The article is devoted to semantic and syntactic role of instrumental case of a noun with the preposition with in a sentence structure. Considerable attention is paid to the functions in specificity of compounds «noun in the nominative case+with+ noun in the instrumental case» and «together+ with+a noun in the instrumental case» and semantic-syntactic syncretism of these compounds.*

*Key words: instrumental case, preposition, parts of a sentence, semantic and syntactic relations ,associative subject, syncretism, prepositional- case-compound.*